

PROSOPOGRAFIE ČESKÝCH LÉKAŘŮ 18. STOLETÍ A POČÁTKY ZDRAVOTNÍ SPRÁVY V BAROKNÍCH A OSVÍCENSKÝCH ČECHÁCH

Prosopography of Bohemian Physicians in the 18th Century
and the Beginnings of Health Administration in Baroque
and Enlightenment Bohemia

Karel Černý

Abstract: This study is based on an analysis of the New Titular Calendars published since the end of the 17th century, which allow the reconstruction of several important features of the prosopography of the medical profession in the 18th-century Bohemia. Particularly the period between 1721 and 1787 became pivotal for history of medical profession as the number of physicians practicing in the kingdom nearly quadrupled.

The Calendars contain their names and locations which allows to answer the question of their geographical distribution and also financial backing. The proportion of doctors in Prague and outside Prague is particularly interesting.

Additionally, it was possible to determine the occupancy of the offices of regional (county) physicians funded by the government in the period from 1706 to 1787. Together with the function of the Chief physician of the Kingdom of Bohemia, the regional (county) physicians were the oldest predecessors of the modern healthcare system, and very little has been known about their function so far. Some information has also been obtained about the activities of regional surgeons, although the sources are much more fragmentary. A comparison with the medical faculty register also provides a better picture of students from abroad (above all Ireland), including their role in the structure of the healthcare in the late Baroque and Enlightenment periods.

Historická demografie, 2025, 49:2, 87–123

DOI: 10.21104/HD.2025.2.01

Key words: Baroque, Enlightenment, prosopography, doctors, physicians, regional (county) physicians

Contact: Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK, karel.cerny@lf1.cuni.cz,
ORCID: 0000–0001–9872–5592

Úvod

Toto je stručná, převážně materiálová studie založená především na excerpci tzv. *Nových titulárních kalendářů*, které vycházely od konce 17. do konce 18. století. Jejich význam spočívá v tom, že se v nich v určitém období objevily seznamy akademických hodnostářů pražské lékařské fakulty, dále tak zvaných přísazných krajských fyziků a později dokonce všech lékařů působících v Čechách, což umožňuje rekonstruovat prosopografii české lékařské obce v 18. století. Na vysvětlenou

k těmto pojmům bych poznamenal, že přísežní krajští fyzikové působili v historických krajích českého království, jednalo se o přísahou vázané lékaře, kteří měli zajišťovat dohled nad poskytováním zdravotnických služeb v regionech, jako například nad provozem místních lékáren či činností porodních bab. Vzhledem k tomu, že je text přísahy součástí fakultních statut, lze předpokládat, že ji skládali do rukou děkana coby reprezentanta lékařské obce. V tomto smyslu tedy představovali prodlouženou ruku jak barokní státní administrativy, tak i pražské lékařské fakulty, což jsou vztahy, o nichž toho zatím víme poměrně málo.

V obecné rovině se kalendářovou literaturou v poslední době zabývali mezi jinými Marek Ďurčanský, Jaromír Kubíček, Václav Vaněk a Zdenka Bosáková (Bosáková, 2015; Ďurčanský, 2018; Kubíček – Vaněk, 2024). Podotýkám, že se často jedná o texty primárně zaměřené na období 19. století. Zvláště je potřeba vyzdvihnout německou tištěnou encyklopedii tvůrců kalendářů, jejímž autorem je Klaus-Dieter Herbst (Herbst, 2020), a na ni navázanou volně přístupnou databázi, najdeme v ní totiž také autory českých kalendářů, o nichž zde bude řeč.^[1]

Příležitostně se setkáváme s drobnějšími studiemi na téma kalendářové literatury (např. Černý, 1997; Černý, 1998a; Černý, 1998b; Smolka, 2023–2024). Kalendářová literatura byla bohatá – vedle titulárních existovaly také kalendáře historické a řada dalších poddruhů, ale jejich bližší studium není předmětem této studie, proto zájemce o podrobnější analýzu tohoto literárního žánru odkazuji na výše uvedené práce.

Téma kalendářů není českým historikům medicíny neznámé, protože se v těchto populárních tiscích často objevovaly údaje zdravotnické povahy jako například dny doporučené k pouštění krve či provozování jiných lékařských zákroků (Tomíček, 2009: 57; Žytek, 2022). Protože byly historické kalendáře příkladem tisku určeného širším vrstvám obyvatelstva, užívaly se jako zdroj informací o lidových aspektech raně novověkého léčení. Jen málokdo si však všiml, že se v kalendářové literatuře 18. století začaly vydávat také seznamy členů akademické obce včetně lékařů. Zatím tohoto pramene využili Karel Nesměrák a Radek Chalupa ve svém skvělém a vyčerpávajícím životopisu profesora Johana Jakoba Geelhausena (1692–1738) (Nesměrák – Chalupa, 2021) a na možnost využití kalendářů ke komparaci s matrikou upozornili Petr Svobodný a Ludmila Hlaváčková (Svobodný – Hlaváčková, 2004: 73). Já jsem na tuto skutečnost také upozornil již před několika lety, když jsem využil vzorek kalendáře metodou sondy z počátku 18. století (Černý – Svobodný, 2023: 144) k popisu struktury krajských fyziků a chirurgů (neboli ranhojičů) v Království českém, tato studie je tedy pokusem o důkladnější zpracování stejného zdroje.

Než přejdu k tématu kalendářů jako takových, chtěl bych stručně zmínit medicínsko-historický kontext, v němž vznikaly. Osmnácté století je poměrně

[1] Digitální verze databáze je nyní dostupná zde: <https://www.presseforschung.uni-bremen.de/dokuwiki/doku.php?id=startseite> (28. 8. 2025).

málo probádanou oblastí, přičemž je tradičně interpretováno jako nesourodá perioda charakteristická hlubokou vnitřní proměnou, jak je patrné z nedávno vydané souborné monografie nakladatelství Paseka, na niž zájemce o podrobnosti k tématu odkazují (Černý – Svobodný, 2023: 116–118, 168–244). Díky tomu se obvykle dělí na tři období, první – od počátku století do nástupu císařovny Marie Terezie (1717–1780) na český trůn v roce 1740 – je tradičně chápáno jako období stagnace a intelektuálního úpadku, který odráží hlubší krizi české pobělohorské společnosti. V tomto smyslu se obvykle vnímá jako prosté prodloužení tragického 17. století.

Druhé období, o němž toho víme v dějinách medicíny poměrně málo, se shoduje s vládou Marie Terezie. V dějinách medicíny bývá popisováno jako doba reforem jen ztěžka prosazovaných okruhem intelektuálů kolem Gerarda van Swieteny (1700–1772), kdy se do lékařství v habsburském soustátí postupně dostávaly moderní zahraniční trendy přebírané např. z děl Hermana Boerhaava (1668–1738). V Čechách byl významným hybatelem těchto procesů direktor lékařských studií Vilém MacNeven O’Kelly ab Aughrim (1713–1787). Modernizace české medicíny je však většinou interpretována jako jev oktrojovaný zvenčí, pod tlakem císařského dvora a zahraničních vlivů.

Poslední fáze počíná přibližně nástupem Josefa II. (1741–1790), jehož desetileté panování slouží jako předejhra k modernizačním procesům dlouhého 19. století jak v oblasti lékařského vzdělávání, tak i rodícího se zdravotnického systému (Tinková, 2010; Tinková, 2012).

Zdá se však, že výše uvedené stereotypní chápání 18. století neobstojí ve světle moderního výzkumu. V poslední době se podařilo doložit, že pobělohorská medicína zdaleka nebyla tak konzervativní, jak se v minulosti soudilo (Černý – Divišová, 2023). Pražská lékařská fakulta byla spolu s Vídni a Innsbruckem součástí sítě habsburských univerzit, kde se sdílely moderní teorie, a prokazatelně se mezi koncem 17. a prvními desetiletími 18. století začala orientovat od tradičního aristotelismu směrem k moderním trendům jako například iatromechanické teorii René Descarta (1596–1650). Také se ukázalo, že výuka na pražské lékařské fakultě v této době byla překvapivě silně zaměřena na praktickou stránku věci včetně zájmu o chirurgii a ženské lékařství. Stále však zůstávají velké mezery v průzkumu první poloviny 18. století, protože zejména latinsky psaná lékařská literatura této periody zůstává badatelsky téměř nedotčena.

Výzkum medicíny 18. století byl v minulosti s ohledem na dostupné prameny silně zaměřen na dějiny pražské lékařské fakulty a ke konci této periody na rozvoj klinické výuky v nově zřízené Všeobecné nemocnici. Díky tomu máme velmi dobře zmapovanou historii špitálů a skvělé biogramy profesorů fakulty (Hlaváčková – Svobodný, 1988–1993; Hlaváčková – Svobodný, 1993; Svobodný – Hlaváčková, 1999; Hlaváčková – Svobodný – Bříza, 2011). Tato perspektiva však s sebou nese dva nedostatky – jedná se o historii silně pragocentrickou, která se zároveň zabývá především malou, elitní skupinou lékařů působících jako profesori, děkani a další

akademičtí hodnostáři pražské lékařské fakulty. Tato studie se pokusí dosavadní stav bádání obohatit o nový mimopražský a méně elitní pohled.

Nový titulární kalendář jako pramen

Než se budu věnovat zjištěním o stavu lékařské obce v 18. století, je potřeba okomentovat hlavní pramen, který v této studii používám, a položit si otázky týkající se spolehlivosti v něm obsažených informací. Nejprve začnu technickou poznámkou, že všechna data vydání kalendářů, která uvádím v tomto článku, odkazují k roku vydání, to znamená roku předcházejícímu před rokem, pro nějž byl kalendář platný a který je tedy vytištěn na jeho titulní straně. Toto je potřeba mít na paměti zejména při objednávání některých výtisků z Knihovny Národního muzea, kde jsou kalendáře někdy identifikovány rokem platnosti (nikoli rokem vydání) a tento rok bývá přímo součástí jejich signatury.

Příručku původně nazvanou *Nový hospodářský a kancelářský kalendář s připojenou hvězdářskou praktikou, ke cti sv. Václava knížete, mučedníka a patrona Království českého* vydával nejméně od roku 1696 Petr Grünwald (působil 1693–1710), a to až do roku 1710 (Grünwald, 1696). Na začátku století se změnil název na *Nový titulární kalendář*, který pak přetrval po většinu 18. století (Grünwald, 1702). V roce 1703 se pak objevila také německá mutace příručky pod analogickým označením *Neuer Titular-Calender Zu Ehren deß H. Wenceslai Fürsten, Martyrer und Patrons deß Königreich Böheimb* od téhož vydavatele.

Po Grünwaldově smrti se v roce 1711 novým editorem stal Jan František Novák (1693–1753), což byl katolický duchovní a člen řádu premonstrátů, pod jehož jménem vycházely kalendáře v obou jazykových mutacích do roku 1755 včetně, německá řada pak pod jeho jménem pokračovala i po jeho smrti až do roku 1769.^[2] Na titulní straně německé mutace se v roce 1770 objevil nový vydavatel Anton Elsenwanger (zemřel 1784), knihař sídlící v Karolinu, jehož kalendáře měly zjednodušený název *Neuer Titular- und Wirtschafts-Kalender* (od následujícího roku *Neuer Titulatur- und Wirtschafts-Kalender*).^[3]

Výtisk z roku 1783 se mi nepodařilo najít, ale je možné, že vůbec nevznikl, protože v následujícím roce 1784, což je kalendář pro rok 1785, vidíme nového vydavatele Johanna Nepomuka Ferdinanda Edlena von Schönfeld (1750–1821) a též nový název *Kaiserlich königlicher Titular- und Familienkalender des Königreichs*

[2] K němu viz záznam v databázi národních autorit Národní knihovny ČR:

https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000593421&local_base=AUT (29. 8. 2025).

[3] O jeho osobě praví databáze národních autorit, že byl tiskařem, nakladatelem a knihva-začem německého původu činným v letech 1768–1784 v Praze. Od roku 1773 byl jmenován obchodním vedoucím Tiskárny klementinské a následně (1776) i Tiskárny normální školy, srov. https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000501194&local_base=AUT (29. 8. 2025).

Böhmen.^[4] Tato řada pak vycházela až do roku 1787 včetně. Po krátkém hiatu roku 1788 byla nahrazena podobně strukturovanou příručkou se zcela novým názvem *Schematismus für das Königreich Böhme* od stejného vydavatele, která pak vycházela s drobnými přestávkami nejméně do roku 1841.

I *Schematismus* obsahuje seznamy lékařů a výzkum by se tedy dal protáhnout téměř až do poloviny 19. století, ale záběr této studie končí s předposlední řadou, tedy v roce 1787, a to ze dvou důvodů. Jednak se dostáváme mimo oblast mé specializace do dějin 19. století, kde jsou další badatelé lépe vybaveni, a jednak by se počet osob sledovaných v této práci zvyšoval natolik, že by svým rozsahem překročila prostor studie v Historické demografii.

Vedle omezení časového jsem musel rozsah této studie usměrnit též geograficky. Na Moravě totiž vycházel v letech 1713–1781 *Neuer Brünnner Titular-Kalender* vydavatele Ferdinanda Čadeckého z Chotěšova (činný asi 1711–1748) a na něj navazující *Schematismus für Mähren und Schlesien* (Čadecký, 1713 ad.). Moravské kalendáře však neměly seznamy lékařů, neexistovala tam totiž zaštiťující oborová organizace, kterou v Čechách byla pražská lékařská fakulta. Ale v průběhu 18. století se zde přece jen objevila jména moravských krajských lékařů, o nichž české kalendáře až na výjimky mlčí. Pro Moravu by tedy bylo možno rekonstruovat alespoň systém krajského zdravotnictví. Vzhledem k tomu, že zmíněné prameny nejsou většinou dostupné v digitální podobě a jejich excerpci bych tedy musel provádět v Moravské zemské knihovně, což by bylo vzhledem k rozsahu velmi časově i finančně náročné, rozhodl jsem se toto téma přenechat moravským kolegům.

Vratme se však ke genezi a obsahu české kalendářové řady, kterou budu pro zjednodušení nadále nazývat *Nový titulární kalendář*. Ještě na konci 17. století se Grünwaldovy *Nové titulární kalendáře* ničím neodlišovaly od další dobové produkce. Pakliže je srovnáme například s dobovým kalendářem Michaela Crügnera vydávaným pod malebným označením *Roční kalendář hospodářský a kancelářský ku potřebě pánům hejtmanům, úředníkům, kupcům, prokurátorům, písařům, řemeslníkům a lidem mnohým. Obchody jak v domě tak i přes pole všelijaké vedoucím, na horizont český, uherský, moravský a slezský z pravého bedlivého astronomického gruntu se vsí pilností sepsaný a vydaný* (Crügner, 1678), jehož první ročník je doložen k roku 1678, zjistíme, že se obsah v podstatě neliší. Na začátku těchto příruček byla kalendářová část tištěná charakteristicky černo-červeně, po ní následoval seznam šťastných a nešťastných dní pro různé druhy aktivit (kdy se má lékařství přijímati, kdy je dobře ryby lovit, děti odstavit atd.). Zbytek je vyplněn pranostikami a astrologickými radami.

Ale ve vydání Grünwaldova kalendáře z roku 1701 se objevila novinka, seznam soudů a jejich úředníků. Mezi těmito institucemi najdeme také Slovtnou

[4] Působil také jako tiskař ve Vídni, Lipsku a knihupec v Praze, byl univerzitním, stavovským a dvorským tiskařem. Informace o něm jsou opět dostupné z databáze národních autorit: https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000192783&local_base=AUT (30. 9. 2025).

akademickou soudní instanci, jejímiž členy byli přední představitelé Karlo-Ferdinandovy univerzity. Celkově je zde vyjmenováno 13 členů včetně tehdejšího děkana lékařské fakulty Jana Antonína Cassinis de Bugella (1645–1716), seniora fakulty a prof. Jana Františka Löwa z Erlsfeldu (1648–1725) a profesora Jana Kašpara Ignáce Voigta (zemřel 1712). V tomto svazku tedy ještě nenajdeme úplný přehled členů univerzitní obce, a dokonce ani seznam všech profesorů medicíny.

Vydavatel se ale záhy rozhodl seznam rozšířit ze soudních instancí na všechny úřady. Že to nebyl jednoduchý úkol, vysvětlil v úvodu ke svazku z roku 1703: „Opět s Boží pomocí a to sic v srovnatelnosti již předešlého roku v mém kalendáři vysloveného dobrého úmyslu mého, jako i mně samého se tejkajícího nejmilostivějšího rescriptu, *in bonum publicum*, čelící tuto práci mou na světlo vydati, přitom také nemohouce déle, byť by rád chtěl, s touž prací (an censura a tisknutí velkého času potřebují) poodložiti, důležité oznámiti mám, že jakž mně stupňové a posloupnost tuto se vynacházejících důstojenství a titulův až do polovice měsíce Octobris, od hodnověrných rukou communicované jsou, taky já je zde postaviti jsem se vynasnažil a jak dle učiněné bedlivé censury od slavné academické instancí tuž práce mou začínám“ (Grünwald, 1703: 1). Není divu, že příprava kalendáře zabrala velkého času, neboť zde již najdeme úplný seznam profesorů a dalších hodnostářů Karlo-Ferdinandovy univerzity, včetně její lékařské fakulty.

Obsah *Nového titulárního kalendáře* se znovu rozšířil v roce 1706, kdy po seznamu profesorů lékařství přibyla část nazvaná „*Poznamenání urozených a vysoce učených pánův medicinae doctorův jakožto přísězných země physicův, neméně slovutných pánův země chirurgův, jenž v tomto král. Českém skutečně se vynacházejí, tuto pak k tomu cíli a konci, tak aby o nich jeden každý dobrou vědomost měl, se připomínají a kladou*“ (Grünwald, 1706: 28). Pod tímto nadpisem následuje seznam deseti přísězných krajských fyziků a jedenácti přísězných krajských chirurgů (ranlékařů).

Nové rozšíření nastalo v roce 1721, kdy kalendář poprvé obsahoval kompletní seznam lékařů vykonávajících legálně praxi v Čechách, přičemž – jak název německé mutace kalendářů naznačuje – se jednalo o seznam všech v Čechách promovaných a inkorporovaných lékařů (rozdíl mezi těmito dvěma kategoriemi objasním později).

Krajští chirurgové zůstali součástí kalendářů pouze do roku 1728, a protože kalendáře neobsahují zvláštní seznam všech chirurgů království, počínaje rokem 1729 ze seznamu zmizeli. Nakrátko se vrátili v letech 1748–1749 pouze chirurgové pražských měst a definitivně se seznam přísězných krajských chirurgů opět stal součástí kalendářů v roce 1779.

V tomto okamžiku lze tedy shrnout, že by *Nové titulární kalendáře* měly obsahovat seznam všech akademických hodnostářů lékařské fakulty pro období 1703–1787, dále všech krajských přísězných fyziků v letech 1706–1787 a všech ostatních doktorů medicíny, kteří mohli v Čechách legálně vykonávat svoje

povolání od roku 1721 do roku 1787. Chirurgové jsou zastoupeni pouze v letech 1706–1728 a 1779–1787 (pražští chirurgové navíc i v letech 1748–1749). Vedle těchto zdravotnických povolání se v *Novém titulárním kalendáři* příležitostně nachází i několik jiných zdravotníků. V letech 1711–1728 jsou zde uvedeni přísežní apatykáři (lékárníci) měst pražských. Od roku 1729 do roku 1752 je zde také zmiňován „od jeho císařské a královské milosti ... privilegovaný medicinae practicus“ Jan Jakub Boll se sídlem na Starém Městě pražském. Z této formulace je zřejmé, že Boll nebyl doktorem medicíny, ale nezdá se, že by byl ranhojičem (chirurgem), jeho bližší profesní zařazení je tedy v současné době záhadou. Vedle něj později přibývali také pražští zubní lékaři (např. Jan František Mayer) či „examinovaný a aprobovaný zubů a průtrží operateur“ Jan Theodor Schickhard; v osmdesátých letech zde též figuroval Wenzel Knobloch, magistr chirurgie, porodnictví a „zkoušený a schválený veterinární lékař“ a jednu dobu též profesor lékařské fakulty (na stolici veterinární medicíny).

Podmiňovací způsob na počátku předchozího odstavce jsem použil záměrně, protože bych se chtěl ještě stručně věnovat otázce spolehlivosti kalendářů. Z průzkumu různých ročníků *Nových titulárních kalendářů* je zřejmé, že občas docházelo k tiskařským chybám. Zdá se však, že seznamy jsou většinou z roku na rok dosti konzistentní, mizí z nich nejstarší členové lékařské obce a přibývají noví, čerstvě promovani. Lepší obrázek o spolehlivosti kalendářů si můžeme udělat, jestliže je srovnáme s matrikou pražské lékařské fakulty, kterou editovali Karel Kučera a Miroslav Truc (Kučera – Truc, 1968). Co se týče promocií doktorů medicíny, je matrika bohužel neúplná, končí rokem 1753 a následuje třicetiletý hiatus (Kučera – Truc, 1968: XIV), můžeme tedy srovnávat pouze 32 let, od zahájení úplného seznamu lékařů v kalendářích do začátku této proluky (Kučera – Truc, 1968: 16–25).

Oba seznamy sice nejsou zcela shodné, celkem jsem objevil 23 případů, kdy v matrice najdeme záznam o promoci osoby, která se pak neobjevila v kalendáři, ale domnívám se, že tyto případy lze téměř všechny vysvětlit, jedná se totiž v první řadě o cizince (včetně Moravanů), kteří po promoci odcházeli mimo Čechy.^[5] Řada cizinců byli Irové, jejichž studia na pražské lékařské fakultě jsou všeobecně známa (Schmid, 1968).^[6] V jejich případech máme dokonce v matrice u některých výslovně

[5] Joannes Jacobus Frid (promoce 1723, ze Znojma), Joannes Wolfgang Schönbach (promoce 1724, z Wittenbergu), Franciscus Carolus Herbst (promoce 1726, z Vyškova), Joannes Augustinus Novack (promoce 1727, z Olomouce), Henricus Gellhausen (promoce 1728, z Dolní Falce), Franciscus Antonius Götz (promoce 1734, z „Hradiště na Moravě“, snad Uherského Hradiště), Joannes Corvinus (promoce 1749, z Olomouce), Joannes Moffat (promoce 1749, z Brna).

[6] Terentius Brady (promoce 1729), Michael O'Sheal (promoce 1731), Edmundus O'Neill (promoce 1737), Guillelmus O'Flenagan (promoce 1738), Patritus O'Mulledii (promoce 1738), Morganus Lee (promoce 1740), Valentinus French (promoce 1740), Hugo Maguire (promoce 1740), Henricus O'Gremlius (promoce 1746), David Keilius (promoce 1746).

záznamy, v nichž se zavázali, že nebudou provozovat lékařskou praxi v trojměstí pražském, což – jak ještě uvidíme – znamená prakticky totéž co praxe v celých Čechách. Za tento závazek se jim dostalo promoce „ex gratia speciali gratis“ (Kučera – Truc, 1968: 19), tedy se slevou, případně zcela zdarma. V některých případech matrika dokonce poznamenala „quia pauperes absque omni pompa et solemnitatibus gratis promoti sunt“ – petenti byli tedy zcela chudí (Kučera – Truc, 1968: 22). Standardní promoce stála dle záznamů z matriky kolem 300 zlatých, promoce z milosti byly tedy velmi výhodné, ale probíhaly bez veškeré pompy v soukromí (Kučera – Truc, 1968: 18).

Vedle cizinců pak ve dvou případech v kalendářích chyběli čeští lékaři, kteří zemřeli krátce po promoci na počátku čtyřicátých let zřejmě v souvislosti s tyfovou epidemií při francouzském vpádu do Prahy.^[7] Nakonec tedy zbývají pouze tři osoby, u nichž nepřítomnost v kalendářích nedokážu zcela jistě vysvětlit. Jedná se o Joanna Alberta Peitera/Paitlera z Prahy, promovaného v roce 1721 (Kučera – Truc, 1968: 16), v tomto případě by ale mohlo jít o chybu ve jméně, protože v kalendářích najdeme od tohoto roku Jana Maxmiliána Paithera, později s přídomkem z Paythersbergu, o kterém ještě bude řeč v poslední části této studie.

Druhé chybějící jméno je Joannes Henricus de Vignet původem z Cách, který byl na pražské lékařské fakultě pouze inkorporován, protože byl promován v Padově. Jedná se sice o cizince, ale matrika výslovně uvádí, že působil v Teplé (Kučera – Truc, 1968: 17), takže by se měl v seznamech objevit. Mohu k němu pouze dodat, že jeho potomek Joseph de Vignet byl později součástí české lékařské obce, a dokonce byl dlouhá léta fakultním seniorem, takže se nezdá, že by Joannes Henricus po inkorporaci opustil České království.

Poslední absentující jméno představuje také poněkud zvláštní případ. Josephus Tumsecker se narodil v Kadani a praktikoval v Mostě (Kučera – Truc, 1968: 18), ale promoval v Římě a stejně jako de Vignet i on byl inkorporován do české lékařské obce v roce 1728 s podmínkou, že nebude provozovat praxi v Praze. Jak ještě uvidíme, v tomto období sídlila ještě naprostá většina lékařů v Čechách v některém z tří pražských měst a mimo něj působili prakticky výhradně přísežní krajští fyzikové. To snad vysvětluje nepřítomnost obou posledně zmíněných v *Nových titulárních kalendářích*.

Srovnáním matrik a kalendářů se mi podařilo objevit jediný případ lékaře, který prokazatelně nějakou dobu působil v Čechách bez přijetí do collegia pražské lékařské fakulty. Jednalo se o královéhradeckého krajského fyzika Ferdinanda Josefa Částku, o němž se dočítáme v matrice, že byl absolventem studií v Bologni a přísežným fyzikem od roku 1720. Avšak teprve v roce 1723 byl inkorporován na pražské fakultě, a to bez práva účastnit se zasedání a bez možnosti přesunout praxi do Prahy (Kučera – Truc, 1968: 16).

[7] Joannes Dümplf z Prahy (promoce 1740, zemřel 1742), Joannes Franciscus Zeller (promoce 1741, zemřel 1742 na tyfus, nakazil se ve francouzském lazaretu).

Lze tedy uzavřít, že *Nové titulární kalendáře* zachycují zřejmě poměrně spolehlivě podobu české lékařské obce v 18. století. Po většinu sledovaného období v nich nenajdeme jen osoby, které s největší pravděpodobností v Čechách pouze graduovaly, a pokud zde někteří členové lékařské obce chybí, bude se jednat o výjimky, které nebudou mít významný dopad na zjištění prezentovaná v následujících částech této studie. Dokonce by se dalo říci, že lze kalendáře po polovině 18. století v podstatě použít jako náhradu neexistujících matričních záznamů, zejména vezmeme-li v úvahu, že fakulta postupně začala zaznamenávat i své v zahraničí působící členy, jak ještě ukážeme později.

V rámci popisu pramene je nutno upozornit, že kvalitu dat mé studie také ovlivňuje úplnost řady záznamů. Díky tomu, že po část 18. století existovaly dokonce dvě jazykové mutace kalendářů, se mi podařilo dohledat téměř všechny výtisky. Nejčastěji jsou v současné době uloženy pod různými signaturami ve sbírkách Národní knihovny Praha a v Knihovně Národního muzea. Naprostá většina výtisků kalendáře je digitalizovaná a dostupná buď prostřednictvím Google Books nebo manuscriptorium.com. Některé svazky, zejména z Knihovny Národního muzea, je však potřeba zkoumat prezenčně. Z období 1706–1787 se mi nepodařilo najít pouze svazek z roku 1783, ale vzhledem ke změně vydavatele patrně od roku 1784 je možné, že vůbec nevyšel. Záznamy o univerzitě a lékařské fakultě chybí ve výtiscích z počátku čtyřicátých let 17. století patrně v důsledku válečných událostí (okupace Prahy). Teprve v roce 1745 se tedy prokazatelně vrací seznam úřadů.

Na závěr diskuze o pramenech bych chtěl ještě upozornit, že se v záznamech setkáváme s velkou variabilitou zapisování jmen. V některých případech je vidět, že problém vznikl během diktování sazeči, kde pozorujeme varianty vzniklé fonetickým přepisem méně obvyklých jmen (např. u mosteckého lékaře Jana Josefa Bordolo/Pordolo/Bondolo). Jestliže k těmto variantám došlo, pokusil jsem se je zaznamenat všechny, zejména tam, kde by to mohlo komplikovat řazení podle abecedy. Také se setkáváme s různými osobními jmény (křestní, biřmovací, oboje), což komentuji ještě v následující části. Pokud se osobní jména vyskytla jako variantní, oddělil jsem je závorkou. Pokud se postupně doplnila, používám nejobsáhlejší záznam jména (v pozdější části kariéry to znamená například i šlechtický přídomek). Je zajímavé, že česká řada kalendářů používala výhradně bohemizovaná a německá řada zase pouze germanizovaná křestní jména (každý Hynek je tedy v německé řadě Ignác atd.). V takovém případě jsem se držel varianty, na kterou jsem narazil jako první. Příkladem posunů, které v kalendářích vznikaly, může být telčský lékař ve službách Lichtensteinů František Aloysius Magg/Mak/Mack, šlechtic z Máje, u něhož je první varianta jména ještě z českých kalendářů, a měl by se tedy číst „Máj“.

Celou jazykovou otázku navíc komplikují profesori a děkani, kteří již mají ustálené podoby svých jmen dané Biografickým slovníkem pražské lékařské

fakulty (Hlaváčková – Svobodný, 1988–1993), v takovém případě jsem se držel této zavedené varianty.

Struktura lékařské obce, počty a geografická distribuce lékařů v Čechách

Abychom se dobře zorientovali v údajích z *Nových titulárních kalendářů*, musíme je doplnit ještě dalším důležitým pramenem – fakultními statuty. O nich a jejich významu pro poznání struktury české lékařské komunity jsem psal nedávno (Černý – Divišová, 2023: 30–36). Zde pouze stručně připomenou, že se pro pražskou lékařskou fakultu statuta zachovala ve dvojím znění, starší z roku 1668 a mladší z roku 1688, která byla v roce 1690 schválena panovníkem (Černý – Divišová, 2023: 31). Nejdůležitější věc, která ze statut vyplývá, je propojení mezi fakultou coby vzdělávací institucí a profesním spolkem – lékařská fakulta v Praze tedy řečeno moderní terminologií sloužila zároveň jako lékařská komora.

Každý, kdo chtěl vykonávat praxi v Čechách, respektive v Praze, měl být buď absolventem pražské fakulty, nebo musel být fakultou inkorporován, což znamenalo, že se podrobil závěrečným zkouškám a zaplatil poplatky. Statuta rozlišují mezi čerstvými absolventy jiných fakult, kteří se v Praze zapíší do studia a složí závěrečné zkoušky, a staršími žadateli o inkorporaci, kteří z důvodu svého věku již nechťejí podstupovat veřejnou atestaci, v tomto případě se zkouška odehrávala v rámci uzavřeného jednání, kde se řešila nějaká konkrétní kazuistika. Kandidát, který uzavřeným jednáním prošel, byl pak inkorporován s omezením – nesměl se účastnit zasedání fakulty (neměl hlasovací práva) a nesměl vykonávat praxi ve městech pražských (John, 1798: 249–257). I toto pravidlo by mohlo dokreslovat oba výše zmíněné případy inkorporovaných lékařů chybějících v kalendářích.

Promovaní nebo řádně inkorporovaní lékaři se pak stávali členy fakulty s hlasovacími právy, přičemž jejich postavení v rámci lékařské komunity záviselo na senioritě. Mezi fakultními hodnostáři se po celé 18. století vyskytovala funkce seniora, tedy lékaře, který měl nejdéle od promoce. Seniorní pořadí se v kalendářích pečlivě dodržovalo, byli z něj vyňati pouze akademičtí hodnostáři (rektor, děkan, profesori a později direktor studií), kteří byli ve zvláštním seznamu, a dále přísední krajští a později zemští fyzikové, kteří měli také svůj zvláštní seznam.

Princip seniority je důležitým nástrojem při korekci chyb, které občas v kalendáři nastávaly. Brání například tomu, abychom zaměnili otce a syna, protože se oba v seznamu vždy nacházeli na jiném místě. V kalendářích se občas stalo, že se u stejné osoby objevilo jiné osobní jméno (patrně záměna křestního za biřmovací). Pokud byla ale tato osoba na stejném místě v seznamech, musel to být stejný lékař a nikoli například příbuzný předchozího.

Jaká tedy byla struktura české lékařské obce? Z předchozího výkladu již některé skupiny vyplývají. Na začátku seznamů figurovali akademičtí hodnostáři, mezi něž se počítal rektor (pokud byl v tom roce z lékařské fakulty), děkan, profesori a senior fakulty. Od roku 1755 přibyl direktor studií, nejprve celouniverzitní a později za každou fakultu, v roce 1773 navíc ještě vice-direktor fakulty.^[8] Druhou skupinu reprezentovali doktoři plnoprávně promovaní a inkorporovaní na fakultě, kterých byla většina. Jak záhy uvidíme, zejména v první polovině století byli až na výjimky usazeni v Praze.

Třetí velkou skupinou pak byli přísežní fyzikové, zpočátku nazývaní „krajští“ a od roku 1771 „zemští“, přičemž do jejich počtu spadali též přísežní fyzikové Starého Města pražského, Nového Města pražského a Menšího Města pražského, od roku 1786 dokonce Židovského města. Přechod z „krajských“ na „zemské“ fyziky byl však pouze změnou názvu, protože i zemští fyzikové byli nadále distribuováni podle krajů (a pražských měst, případně po vzniku jednotné Prahy čtvrtí). Větší počet přísežných pražských fyziků než tři (resp. čtyři) nacházíme pouze v situaci, kdy byl jmenován nějaký zástupce za lékaře na konci kariéry, který již nestíhal své povinnosti. Zejména v první polovině 18. století tvořili mimopražští krajští fyzikové naprostou většinu nepražských lékařů. Teprve později se začali lékaři usazovat po Čechách i jako prostí praktici nebo městští fyzikové.

Čtvrtou skupinou, s níž se setkáváme zejména v šedesátých a sedmdesátých letech, jsou lékaři inkorporovaní s výše zmíněnými omezeními. V seznamech je poznáme podle poznámky o inkorporaci, ale především podle toho, že na rozdíl od ostatních členů české lékařské obce nepostupovali v senioritě a zůstávali trvale na konci seznamu. Nebyla to velká skupina, pro představu například v roce 1770 mezi inkorporovanými s omezením byli Jan Josef Bordolo/Pordolo/Bondolo v Mostě, Jan Altenberger v Trutnově, Johann Ziedler ve Stríbrně, Leopold Weismayer/Wiesmayer/Wismayer v Klatovech, Joseph Eschweiler/Schweiler v Chebu a Johann Adam Gruber v Ostrově u Karlových Varů (Novák, 1770: 65).

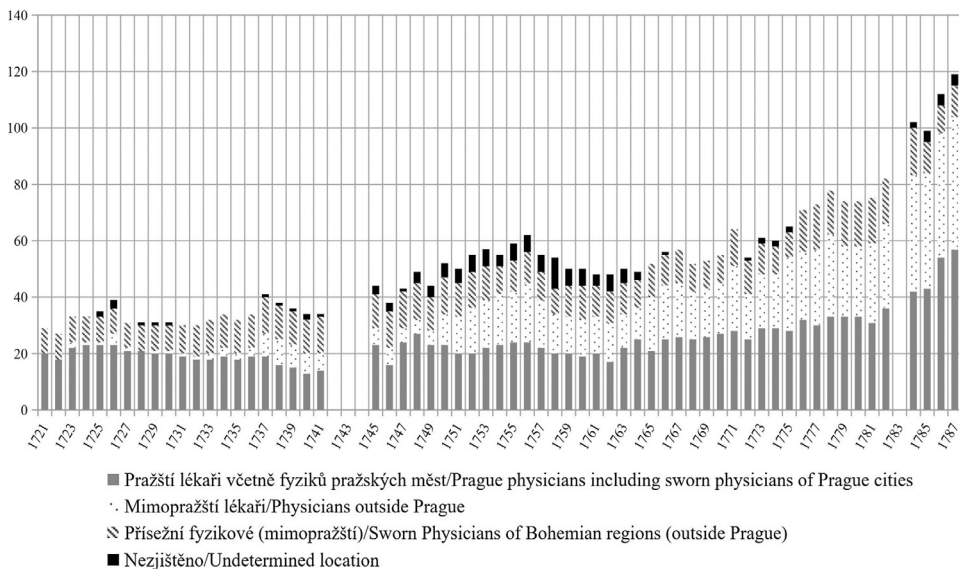
Pátou skupinou, s níž se setkáváme až v sedmdesátých letech, byli lékaři trvale usazení v cizině, především v Polsku. Irové a další cizinci promovaní v Praze, o nichž jsem psal v předchozí části, sice také technicky patřili do fakultní komunity, ale fakulta v první polovině století ještě zjevně neměla nástroje, které by jí umožňovaly tyto v cizině působící lékaře evidovat.

Nyní se tedy můžeme podívat na celkové počty lékařů v Čechách mezi lety 1721 a 1787, což nejlépe vyjádříme grafem.

[8] Prvním direktorem byl Vilém MacNeven O'Kelly ab Aughrim, prvním vice-direktorem byl Tadeáš Bayer.

GRAF 1. CELKOVÝ POČET LÉKAŘŮ V ČECHÁCH, 1721–1787

FIGURE 1. TOTAL NUMBER OF PHYSICIANS IN BOHEMIA, 1721–1787

Zdroj / Source: *Nové titulární kalendáře*.

Nejprve stručně několik poznámek k použitým kategoriím. Do skupiny pražských lékařů jsem zařadil pouze osoby, které měly domicil v pražském trojměstí, a to včetně přísežných fyziků pražských měst, jako mimopražské jsou vedeny osoby, které prokazatelně sídlily jinde, přičemž většinou víme kde, ale výjimečně (například v roce 1726 se to týká tří osob) máme pouze zmínku, že nejsou v Praze. Přísežní fyzikové také nepobývali v Praze, ale většinou nevíme, kde přesně sídlili. Kategorie „nezjištěno“ pokrývá osoby, u nichž není domicil v kalendářích označen žádným způsobem, často se jednalo o lékaře v počáteční fázi kariéry, kteří mohli pobývat v hlavním městě, ale zřejmě ještě neměli trvalého zaměstnavatele nebo praxi.

Podíváme-li se na graf podrobněji, je v první řadě zajímavé, jak silně dominovali v první polovině století lékaři z Prahy, zejména když vezmeme v úvahu, že drtivá většina lékařů mimopražských byli krajští přísežní fyzikové. Zároveň je patrné, že se počet lékařů v hlavním městě měnil pouze velmi pozvolna, zřejmě jako důsledek samoregulace profese – představitelé oboru nechtěli rozměňovat výnosná místa v hlavním městě přijímáním dalších kandidátů. Teprve v osmdesátých letech se tento trend zřetelně změnil.

Odmyslíme-li si krajské fyziky, šířili se lékaři po Čechách jen velmi pozvolna, jak dokládá též Tabulka 1. Do roku 1732 se mimo Prahu objevoval většinou jen jediný lékař-nefyzik (buď v Chrudimi, nebo v Plzni), i když se v některých letech (1723, 1726, 1727) setkáváme se zmínkami o dalších mimopražských lékařích, kde chybí přesné určení pobytu. V roce 1733 registrujeme dva, pak v roce 1734 čtyři, v letech 1735–1736 tři, v roce 1737 šest, o rok později sedm, v roce 1739 osm, ale roku 1740 zas jen šest mimopražských lékařů, kteří nebyli fyziky. V roce 1741 bylo mimo Prahu pět lékařů mimo fyzikáty a v období 1746–1749 je to stále jen mezi čtyřmi až šesti osobami. Teprve v polovině století začalo číslo růst (1750 devět, 1760 deset, 1770 patnáct, 1780 šestnáct a na konci sledovaného období v roce 1787 již 31 lékař).

Další pozoruhodné zjištění představuje celková dynamika vývoje počtu lékařů s prvním vrcholem v polovině padesátých let, tedy krátce po zahájení první části osvětských reforem lékařských studií. Druhý, daleko silnější nárůst v době vlády Josefa II. zřejmě odráží dopad nové vlny reforem vysokoškolského studia, které definitivně změnilly dostupnost lékařské profese v Čechách.

Krajští fyzikové byli tedy dlouho téměř jediní mimopražští lékaři, avšak o jejich funkci, povinnostech a státní podpoře fyzikátů toho zatím víme jen málo. Fyzikáty vznikly již výnosem Českého sněmu z roku 1677 (Hledíková – Janák – Dobeš, 2005: 134). V té době byly v Čechách následující kraje: Bechyňský, Bolešlavský, Čáslavský, Hradecký, Chrudimský, Kouřimský, Litoměřický, Loketský, Plzeňský, Podbrdský, Prácheňský, Rakovnický, Slánský, Vltavský a Žatecký. Zvláštní postavení mělo Chebsko, ale jeho význam byl po roce 1621 na ústupu a v případě krajských fyzikátů se nijak neprojevil. V důsledku berní reformy v roce 1714 došlo k redukci krajů, přičemž Vltavský a Podbrdský byly sloučeny do nově vytvořeného kraje Berounského, Slánský kraj byl připojen k Rakovnickému a Loketský kraj s Chebskem byly připojeny ke kraji Žateckému. Čechy byly tedy od tohoto data rozděleny na dvanáct krajů.^[9]

Nová změna nastala vydáním císařského reskriptu z 23. ledna 1751, jímž byla nařízena zásadní reforma krajské správy. Čtyři největší celky byly rozděleny, a tak vzniklo dohromady šestnáct krajů: Berounský, Bolešlavský, Budějovický, Bydžovský, Čáslavský, Hradecký, Chrudimský, Klatovský, Kouřimský, Litoměřický, Loketský, Plzeňský, Prácheňský, Rakovnický, Tábořský a Žatecký. Při této změně se většina nových krajů oddělila od dosud existujících, pouze kraj Bechyňský byl rozdělen bez náhrady na Budějovický a Tábořský (Hledíková – Janák – Dobeš, 2005: 160–161). Pražské trojměstí nespadlo do žádného kraje. J. D. John ve své obsáhlé sbírce zdravotnických zákonů a nařízení z konce 18. století v souvislosti s krajskými lékaři zmínil pouze výnosy (1752, 1753), že funkci mohou získat

[9] Bechyňský, Berounský, Bolešlavský, Čáslavský, Hradecký, Chrudimský, Kouřimský, Litoměřický, Plzeňský, Prácheňský, Rakovnický a Žatecký.

pouze absolventi domácích univerzit a většinou rodáci z dědičných zemí (John, 1790: 167–168).

Z fakultních statut z roku 1688 a přísahy, která je jejich součástí, vyplývá, že krajský fyzik měl poskytovat zdravotní péči všem skupinám obyvatelstva, nejen bohatým, ale též chudým (John, 1798: 268). Významnou funkcí krajských fyziků měla být také pravidelná kontrola lékáren. Lékaři dohlíželi na čerstvost používaných přísad a také správnou cenu léků. Měli bránit pančování vzácnějších přísad. Kontrola lékárnického stavu byla zřejmě vnímána jako důležitá povinnost, protože v pražském trojměstí ji vykonával přímo děkan fakulty (John, 1798: 198–202). Fyzikům se výslovně zakazovalo uzavírat s místními lékárníky dohody v neprospěch pacientů. Vedle toho se v přísaze zapovídalo podávání jedů nebo abortiv, zdůrazňovala mlčenlivost a povinnost netajit před pacienty prospěšné a účinné léky (John, 1798: 268).^[10]

Pro pozdější období doplnila Ludmila Sinkulová, že v roce 1752 bylo dvorským reskriptem upraveno fungování krajských zdravotních komisí, jejichž členy byli krajští lékaři a ranlékaři, a popsala jejich povinnosti, jak vyplývaly z *Generálního zdravotního řádu pro zemi českou* z roku 1753. Patřila sem opět kontrola lékáren, kontrola předepisování a vydávání léků, boj proti epidemiím, vedení deníku o zdravotní situaci (Sinkulová, 1959: 24–25, 33–34). Řád bohužel neupřesnil klíčovou otázku odměňování krajských fyziků, která by nám umožnila nahlédnout do ekonomiky rodícího se státního zdravotního systému.

Můžeme se též podívat na samotné počty krajských a později zemských přísežných fyziků, pro něž máme data z delšího období než v Grafu 1. V tomto případě jsou zahrnuti též přísežní fyzikové pražských měst, aby byla administrativní struktura úplná.

Jak vidíme, po většinu sledovaného období byl počet krajských a zemských přísežných fyziků poměrně stabilní, osciloval mezi devíti a šestnácti. Z toho mimo jiné vyplývá, že ne všechny kraje měly svého fyzika. Někdy zde působil pouze krajský chirurg (ranhojič). Strukturu krajských přísežných chirurgů však na rozdíl od fyziků zrekonstruovat nelze. Podrobněji tuto problematiku osvětluje též úplný seznam fyzikátů podle krajů v Příloze 1.

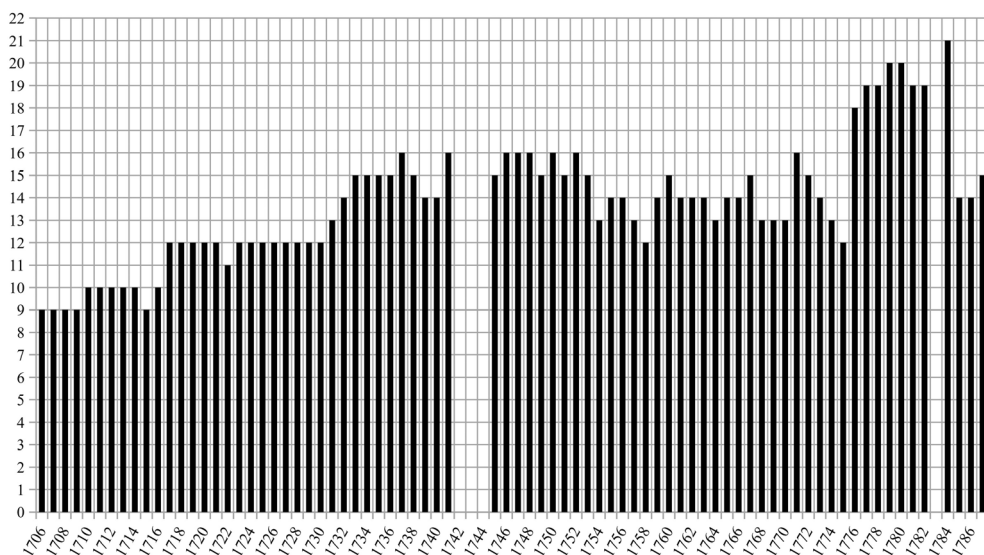
Je zajímavé, že krajské fyzikáty nekopírovaly přesně soudobý systém krajské správy, což je zčásti dáno tím, že v některých krajích fyzik i chirurg chyběli. Například před rokem 1722 není zmínky o fyzikátu kraje Rakovnického, kraj Slánský měl svého fyzika, který byl mezi lety 1716–1721 nepřesně označován za „fyzika kraje Slánského i Rakovnického“, ačkoli byl Slánský kraj zrušen 1714. Velmi zajímavá situace nastala v případě kraje Loketského, který byl v roce 1714

[10] Z dalšího kontextu statut vyplývá, že šlo o jedno z dobových etických přikázání – panovala obava, že někteří lékaři mohou tajit prostředky k úspěšné léčbě před svými pacienty nebo případně líčit jejich zdravotní stav v černějších barvách, než ve skutečnosti je, aby si udrželi platící pacienty.

sloučen s krajem Žateckým. Dvě místa přísežných fyziků totiž zůstala, takže se pak v seznamech pravidelně setkáváme s fyziky pro žateckou část a loketskou část Žateckého kraje, jak je také patrné z přílohy. Ačkoli byl Loketský kraj obnoven v roce 1751, formulace o loketské části Žateckého kraje zůstala v seznamech až do roku 1782, teprve následující rok byla opravena. Ačkoli od roku 1751 neexistoval Bechyňský kraj, v seznamech fyzikátů toto označení až na výjimky zůstalo, a naopak pojem „Táborský kraj“ se prakticky neobjevil. Z toho je vidět velkou setrvačnost v aplikování změn státní správy.

GRAF 2. CELKOVÝ POČET PRAŽSKÝCH A KRAJSKÝCH PŘÍSEŽNÝCH FYZIKŮ (POZDĚJI PŘÍSEŽNÝCH LÉKAŘŮ), 1706–1787

FIGURE 2. TOTAL NUMBER OF SWORN PHYSICIANS IN HISTORICAL COUNTIES (KRAJ) AND SWORN PHYSICIANS OF THREE-CITY OF PRAGUE (LATER SWORN PHYSICIANS OF THE BOHEMIAN LAND), 1706–1787

Zdroj / Source: *Nové titulární kalendáře*.

Note for English readers: Before 1784, the area that is now known as Prague consisted of three independent cities: Prague Old Town, Prague New Town, and Prague Lesser Town. Hence, the term “Three-City” (Trojměstí), which is also rendered as *Triurbium Pragense* in Latin.

U fyzikátů se až na výjimky nedozvídáme, kde v krajích sídlily. Podrobný seznam lokací pro všechny fyzikáty se zachoval až z roku 1785, je však nutno podotknout, že fyzikáty zřejmě často nesídlily v městech, po nichž se kraje nazývaly. Například fyzik bechyňského kraje je zachycen v Táboře a v Jindřichově

Hradci, fyzik žatecké části žateckého kraje v Mostě, fyzik loketské části žateckého kraje v Karlových Varech a fyzik berounského kraje v Příbrami.

Prameny vzácně zmiňují také funkci „přísežného zemského fyzika Království českého“. Z matriky lékařské fakulty je zřejmé, že do ní byl jmenován v roce 1691 profesor Šimon Alois Tudecius de Monte Galea (zemřel 1699) a později je v letech 1716–1717 zaznamenána ještě u profesora Leonarda Ferdinanda Meisnera z Löwenburgu (1663–1738), ale jinak se s ní nesetkáváme. Teprve na konci sledovaného období se vrátila, když byl od roku 1786 profesor Tadeáš Bayer (1737–1808) veden jako zemský protomedik, což je také označení pro nejvyššího zemského zdravotního úředníka.

Vraťme se nyní ke Grafu 1; jak jsem uvedl výše, většina lékařů sídlila v pražském trojměstí. Dlouhou dobu byli téměř jediní lékaři mimo hlavní město již zmiňovaní přísežní krajští fyzikové, u nichž víme, že nebyli v Praze (s výjimkou fyziků tří pražských měst), ale většinou nevíme, kde přesně v kraji pobývali. Jestliže odfiltrujeme tyto skupiny, kam a kdy se v Čechách šířili lékaři působící mimo systém fyzikátů? Na to odpoví následující tabulka. Místa jsou řazena podle prvního výskytu lékaře, aby si čtenář mohl vytvořit chronologickou představu o šíření lékařské profese po Čechách.

TABULKA 1. MIMOPRAŽŠTÍ LÉKAŘI, KTERÍ NEBYLI PŘÍSEŽNÝMI FYZIKY
TABLE 1. LOCATION OF DOCTORS OUTSIDE PRAGUE WHO WERE NOT SWORN PHYSICIANS

Místo	Roky, kdy je zde doložen lékař (neuzavřený interval na konci znamená, že lékař zde byl ještě v roce 1787 a mohl působit i po tomto roce)
Chrudim	1723–1727
Plzeň	1729–1741, 1745–1782, 1784
Klatovy	1733–1741, 1745–1762, 1765–1778
Jihlava	1734, 1737–1741, 1745–1746, 1752–1756
Kadaň	1734–1740, 1776–1782, 1784–
Karlovy Vary	1737–1741, 1745–1782, 1784–
Litomyšl	1737–1739, 1751–1755
Jaroměř	1738–1739
České Budějovice	1739–1741, 1745–1756, 1764–1782, 1784–
Most	1745–1746, 1750–1782, 1784–
Duchcov	1750–1763
Pelhřimov	1750–1757, 1759, 1761, 1764
Vyšší Brod	1750–1752
Žatec	1750–1758, 1777–1782, 1784–
Teplice	1751–1756, 1777–1782, 1784–
Benešov	1752–1755

Lukavice	1753–1756
Telč	1753–1782, 1784–
Hradec Králové	1755–1764, 1780–1782, 1784–
Trutnov	1755–1771, 1786–
Jemniště	1756–1762
Litoměřice	1756–1757, 1784–
Písek	1756–1758, 1787–
Beroun	1758, 1760–1776
Rakovník	1764, 1787–
Česká Lípa	1765–1778, 1784–
Děčín	1765–1782, 1784–
Cheb	1765–1782, 1784–
Ostrov u Karlových Varů	1765–1773
Sušice	1765–1782, 1784–
Želiv	1765–1767
Manětín	1767, 1771–1782, 1784–
Broumov	1769–1772, 1777, 1784–1785
Stříbro	1770–1778
Čáslav	1773
Teplá	1773–1782, 1784–
Kutná Hora	1774–1782, 1784–
Polička	1774–1778, 1784–
Loket	1779–1782, 1784–
Český Krumlov	1784–
Horšovský Týn	1784–1786
Jáchymov	1784–
Jindřichův Hradec	1784–
Kolín	1784–1785
Orlík	1784–
Bílina	1785–
Mladá Boleslav	1785–
Domažlice	1786–
Nový Bydžov	1786–
Tachov	1786–

Zdroj/Source: *Nové titulární kalendáře*.

Při čtení této tabulky je potřeba mít na mysli, že většinou neznáme lokalizaci fyzikátů, takže v místech, kde fyzik sídlil, se jedná o druhého místního lékaře.

Příkladem může být Chrudim, kde s největší pravděpodobností pobýval fyzik chrudimského kraje, takže záznam pro roky 1723–1727 zachycuje dobu, kdy tam patrně byli lékaři dva.

Za pozornost dále stojí, že se mezi těmito místy nachází také Jihlava, což je město moravské. Přitom zde působící lékaři jsou výslovně vedeni jako členové pražské fakulty působící „v Čechách“. Proč si pražská lékařská fakulta osobovala autoritu nad částí Moravy, mi není známo, je samozřejmě možné, že se jedná jen o nedůslednou administrativu, jak jsme to viděli již v souvislosti s nepřesným krajským zřízením.

Ostatně již na začátku 18. století se na prvním místě mezi přísežnými krajskými fyziky Království českého uváděl významný moravský lékař Jan Ferdinand Hertodt z Todtenfeldu (1645–1724), u něž však chybí informace, v kterém kraji působil. Domnívám se, že se tímto zápisem symbolicky dokládaly kontakty tohoto císařského osobního lékaře s pražskou fakultou. Je možné, že otázka Moravanů v českých seznamech má jazykové pozadí. Lze předpokládat, že významná část moravských lékařů byla německojazyčná a graduovala ve Vídni, pouze menší část česky hovořících lékařů mohla pěstovat vztahy s Prahou. Z matriky lékařské fakulty ale vyplývá, že občas některý moravský lékař hledal inkorporaci v Praze, jako například publikačně činný Václav Maxmilián Ardensbach z Ardensdorfu (činný 1648–1683), dále Alexander Antonín Ignác Schambský (1687–1715), případně Jan Jakub Fried ze Znojma (doktorská zkouška neúspěšná roku 1708 a úspěšná 1723) (Kučera – Truc, 1968: 9, 13, 16).^[11]

Tabulka nám také pomáhá vytvořit si rámcovou představu o financování systému lékařů v Čechách. Jak bylo řečeno výše, velká část lékařů působila v pražském trojměstí a něco kolem 10–15 osob získávalo podporu v rámci krajských fyzikátů. Odhlédneme-li od těchto dvou skupin, z tabulky uvidíme, že zde byli lékaři ve velkých městech jako České Budějovice, Plzeň a další, kde bychom to vcelku očekávali. Vedle toho se část lékařů zřejmě uživila díky svému působení ve městech lázeňských (Karlovy Vary, Cheb, Teplá, Teplice). V seznamu však nacházíme také místa, kde mohli lékaři působit jedině díky tomu, že je podporovala místní vrchnost, což je v některých případech v kalendářích výslovně uvedeno: Lažanští v Manětíně, Lichtensteinové v Telči, Trauttmansdorfové v Jemništi, Valdštejnové v Duchcově, Nosticové v Lokti a další.

Stejně jako v případě českých měst lze sestavit jednoduchou tabulku popisující záznamy o zahraničních členech fakulty. Lokace jsou řazeny chronologicky, jak se v seznamech postupně objevily, a rozlišuji obecně „Polsko“ a dvě konkrétní lokace v Polsku (Varšava a Dubno).

[11] Literatura dosud nereflkuje, že J. F. Hertodt z Todtenfeldu a V. M. Ardensbach z Ardensdorfu spolu vedli dlouholetý odborný spor, který se promítal do jejich publikační činnosti. Životní data doktora Frieda se mi nepodařilo zjistit.

S výjimkou Polska se u každé lokace jedná o jedinou osobu, takže zahraničních členů měla fakulta v této době ještě poměrně málo. Proto je také snad začala zaznamenávat až po polovině 18. století (povšimněte si absence informací o irských absolventech, kteří měli dle matriky zapovězeno působení v Praze a zřejmě se ani nezdržovali v Čechách). Zajímavé také je, že pražští absolventi zjevně odcházeli spíše na sever od našich hranic místo do Vídně, ale snad to lze vysvětlit kompetenčními vztahy mezi pražskou a vídeňskou univerzitou.

TABULKA 2. ČLENOVÉ PRAŽSKÉ LÉKAŘSKÉ FAKULTY ZA HRANICEMI
TABLE 2. MEMBERS OF CZECH COLLEGE OF PHYSICIANS ABROAD

Místo	Roky působení
Rýnská Falc	1754, 1756–1757, 1759
Polsko (obecně)	1762–1763, 1765–1771, 1776–1782, 1784–
Varšava (Polsko)	1775–1782, 1784–
Pasov	1775
Drážďany	1781–1782, 1784–
Vídeň	1781–1782, 1784–
Uhry	1784–
Dubno (Polsko)	1785–

Zdroj/Source: *Nové titulární kalendáře*.

Poslední obecný trend, který lze sledovat v kalendářích, je počet akademických funkcionářů. Jedná se v první řadě o profesory, ale v průběhu sledovaného období se různí lékaři vyskytli také ve funkci děkanů, rektorů, direktorů, vice-direktorů, senátorů a seniorů. Zde je důležité objasnit, že na rozdíl od současné praxe děkanem, директором, a dokonce i rektorem Karlo-Ferdinandovy univerzity v 18. století mohl být i lékař, který nebyl zároveň profesorem. Například v roce 1781 se rektorem stal doktor Leonard Werbeeck/Verbeeck, děkanem lékařské fakulty byl Šebestián Oechy a seniorem fakulty Sylvester Oehier/ô Hehier, přičemž ani jeden z nich nikdy nepůsobil jako profesor. Direktorem studií byl Vilém MacNeven O'Kelly ab Aughrim, který sice býval profesorem patologie a terapie, ale v této funkci skončil v roce 1764, pak již působil pouze jako direktor studií. Teprve funkci vice-direktora vykonával profesor chemie a botaniky Josef Bohumír Mikan (1743–1814), vedle něj pak na fakultě působilo ještě pět dalších profesorů: Antonín Michelič (1748–1818, profesor institucí a materiae medicae), Georg Prochaska (1749–1820, profesor anatomie a očních chorob), Josef Plenčíč (1752–1785, profesor patologie a lékařské praxe), Jan Josef Zauscher (1737–1799, profesor přírodní historie) a Karel Ferdinand Arnold (1742–1807, profesor chirurgie). Zvláště zajímavé mi připadá, že v roce 1757 byl děkanem dokonce karlovarský lékař

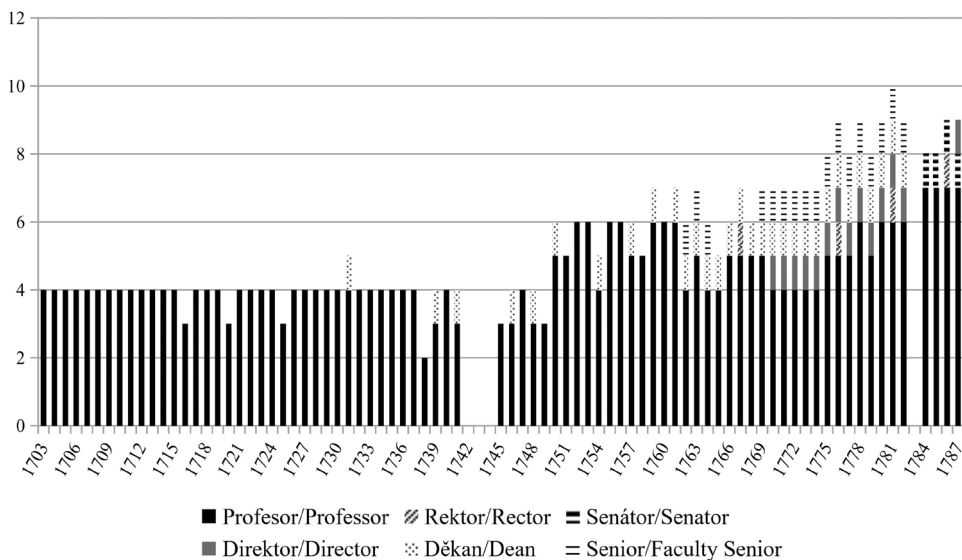
David Becher ze slavné rodiny Becherů, který se po dobu svého úřadu přesunul do Prahy. Ve všech ostatních případech byli děkani z Prahy.

Počty akademických pracovníků lze opět vyjádřit grafem. Základem součtu jsou profesori, ostatní funkce jsou v grafu zaneseny pouze v případě, že se nejednalo o profesora, aby se žádná osoba neopakovala a součet všech hodnot se rovnal celkovému počtu akademických funkcionářů.

Z grafu je mimo jiné patrné, že personální situace na lékařské fakultě v 18. století byla značně stabilní. Počet profesorů se pohyboval v první polovině století ve shodě s fakultními statuty kolem čtyř a pokud klesl pod toto číslo, byl rychle doplněn. Situace, kdy se děkanem fakulty stal někdo, kdo nebyl členem profesorského sboru, nastávala především v druhé polovině 18. století. Tento jev jen zdůrazňuje funkci fakulty jako profesního sdružení. V grafu je vidět dlouhé MacNevenovo funkční období coby direktora. Vice-direktoři v grafu nefigurují, protože ti byli profesory vždy. Čtyřikrát byl rektorem Karlo-Ferdinanovy univerzity nečlen profesorského sboru.

GRAF 3. POČTY AKADEMICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA PRAŽSKÉ LÉKAŘSKÉ FAKULTĚ, 1703–1787

FIGURE 3. NUMBER OF ACADEMIC STAFF AT PRAGUE MEDICAL FACULTY, 1703–1787

Zdroj / Source: *Nové titulární kalendáře*.

Na konci sledovaného období je možno pozorovat dopady hlubokých reforem studia za Josefa II., když se v roce 1784 zásadně změnilo názvosloví a struktura

univerzitních funkcí, místo profesorů se objevili učitelé, místo děkanů byli představení fakult, zmizeli senioři i rektori a naopak se objevili akademičtí senátoři. Síla tradice však byla mocná a po dvou letech byly novoty zčásti vráceny do původního stavu, takže se znovu setkáváme s děkany, rektory a seniory; senát však zůstal.

Členství ve vědeckých společnostech, lékaři irského původu v Čechách, nelékařská povolání a další zajímavosti

Záznamy v *Nových titulárních kalendářích* často obsahují ještě dodatečné informace včetně některých významných životních úspěchů, k nimž patřilo také členství ve vědeckých společnostech a podobných institucích. Tématu spolupráce českých barokních lékařů se zahraničními společnostmi se zatím věnovala pouze Eva Rozsivalová, která sledovala téměř výhradně vztahy k *Societas naturae curiosorum*, z níž se vyvinula současná Německá akademie přírodních věd Leopoldina (Rozsivalová, 1981).

Spolupráce českých lékařů s Leopoldinou začala přispíváním do časopisu *Miscellanea curiosa* vydávaného společností od roku 1670. Své články zpočátku zasílali pražský profesor Jakub Jan Václav Dobřenský z Černého Mostu (1623–1697) a dvojnásobný děkan fakulty Šimon Alois Tudecius de Monte Galea (zemřel 1699) (Rozsivalová, 1981: 55–57). Ani jeden z nich však nebyl členem, teprve na počátku 18. století se členem Leopoldiny stal Alexandr Antonín Ignác Schambský, který užíval členskou přezdívku Areus (Rozsivalová, 1981: 58). První, kdo má členství uvedeno u svého jména v kalendářích, byl však až Jan František Löw z Erlsfeldu, jenž do společnosti vstoupil v roce 1717 a užíval přezdívky Acron. Dále byl členem také Jan Maximilián Payther, který je coby člen společnosti v kalendářích veden od roku 1733 a užíval přezdívky Acron II. (Rozsivalová, 1981: 59). Rozsivalová o Paytherovi napsala, že měl napjaté vztahy s fakultou, roku 1737 rezignoval na praxi, ale prováděl ji neoficiálně dál, což by odpovídalo skutečnosti, že jej v kalendářích nacházíme v letech 1721–1737 (Rozsivalová, 1981: 60). Bohužel není jasné, z jakého zdroje tuto informaci Eva Rozsivalová získala. Pokud je to pravda, pak absence Paythera v kalendářích potvrzuje, že zde nacházíme pouze lékaře, kteří provozovali praxi oficiálně, a za druhé, že by mohli existovat i lékaři působící mimo struktury fakulty.

O Johannu Jacobu Geelhausenovi (1692–1737), který se podle Rozsivalové stal členem Leopoldiny rok před smrtí s přezdívkou Glauco II. (Rozsivalová, 1981: 61), tuto skutečnost kalendáře nezmiňují, ale zato v nich najdeme informaci, že byl členem *Ord[inis] et Soc[ietatis] Regiae Scientiarum Borussiae*, což je *Königlich Preußische Sozietät der Wissenschaften*, jak se před rokem 1741 jmenovala dnešní *Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften*. Na tuto skutečnost upozornili také Nesměrák a Chalupa, neboť je zaznamenána na Geelhausenově portrétu ve sbírkách 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy (Nesměrák – Chalupa,

2021: 198). Portrét nám též o Geelhausenovi prozrazuje, že byl spolupracovníkem norimberského časopisu *Commercium litterarium technico-physico-medicinarum*. Po Geelhausenovi na redakci časopisu spolupracoval od roku 1740 také profesor a osobní lékař císaře Jan Ignác Mayer (o šest let později ověnčený přídomek z Mayersbachu) (1693–1757).

Naopak souhlasí Rozsivalové informace o tom, že členem Leopoldiny byl též pozdější přísežný fyzik Menšího Města pražského a děkan lékařské fakulty Jan Josef Jindřich Bauer (1719–1802), podle kalendářů byl členem již krátce po promoci v roce 1754 (Rozsivalová, 1981: 61). Rozsivalová také zaznamenala, že jiný významný člen pražské lékařské obce, profesor Jan Josef Antonín Scrinci (1697–1773) byl členem *Accademia degli Agiati* sídlící v italském Roveretu (Rozsivalová, 1981: 62).^[12] I tento záznam potvrzují kalendáře a dodávají, že členem byl od roku 1757 pod přezdívkou Quimondo.

V kalendářích se navíc dozvíme, že profesor Jan Křtitel Boháč (1724–1768) byl členem Císařské a královské vlastenecké hospodářské společnosti v Čechách (*Gesellschaft des Ackerbaues und freyen Künste im Konigreiche Böhme*) a též „Florentynské Accademiae Spolu-Aud“, čímž se patrně myslí *Accademia di belle arti di Firenze*, jejíž historie sahá až do 14. století. Vlastenecká hospodářská společnost měla ve svých řadách též Josefa Antonína Vojtěcha Scottiho (po roce 1755), profesora Josefa Bohumíra Mikana (od 1778) a profesora Jana Josefa Zauschnera (od 1778).

Franz Karl Hopfenstock byl od roku 1776 uváděn v kalendářích coby člen *Société royale des sciences de Montpellier* založené v roce 1706.^[13] Johannes Mayer, snad syn Mořice Mayera a vnuk Jana Ignáce Mayera z Mayersbachu, který v seznamech figuroval od roku 1775, se již o tři roky později pyšnil titulem dvorního rady polského krále (ovšem se sídlem na Menším Městě pražském), v roce 1779 byl také veden jako člen zmíněné C. k. vlastenecké hospodářské společnosti v Čechách a konečně i „*Churpfälzische Gesellschaft*“, což je zřejmě odkaz na *Churpfälzische Physikalisch-Ökonomische Gesellschaft*, založenou v roce 1769.^[14]

Do odlišné kategorie patří členství v rodící se osvícenské byrokracii. Vilém MacNeven O'Kelly ab Aughrim byl členem „vejnosi univerzitní komise“ (od roku 1752) a členem sanitární komise (od roku 1754). Na fungování první zmíněné instituce se podílel od roku 1752 též František Ferdinand Kirchmayer (od roku 1753 s přídomek z Reichwitz), který později působil jako přísežný fyzik Nového Města pražského a děkan fakulty.

[12] Tato společnost založená v roce 1750 existuje dodnes, jak je vidno z jejích webových stránek www.agiati.org.

[13] Hopfenstock měl také od roku 1778 unikátní titul „vojenský fyzik“ a pak „štabní fyzik“.

[14] K tomu viz projekt *De societatibus litterariis* (Editio II), který je dostupný online zde: <https://www.scholarly-societies.org/history/1769chpoeg.html> (4. 9. 2025).

Některým českým lékařům se dostalo vysokého vyznamenání ve formě funkce císařského dvorského či tělesného lékaře. Císařským dvorským lékařem byl Jan Antonín Cassinis de Bugella (1645–1716), který byl v této funkci doložen od roku 1703. Dvorským lékařem polského krále a saského kurfiřta byl od roku 1752 Josef Vignet. Císařským tělesným lékařem bylo více osob: Moravan Jan Ferdinand Hertodt z Todtenfeldu (nejpozději od roku 1706), jeden ze dvou pražských profesorů irského původu Jakub Smith z Balroe (1698–1744) od roku 1733, Jan Ignác Mayer z Mayersbachu (1693–1757) od roku 1746 a, jak jsem výše uvedl, jeho pravděpodobný potomek Johannes Mayer byl osobním lékařem polského krále. Významní představitelé české lékařské obce mohli být oceněni tituly císařských radů jako prof. Leonard Ferdinand Meisner z Löwenberku (od r. 1731) a Jakub Smith z Balroe (od r. 1735).

Setkáváme se též s císařem udělovaným titulem hraběte Lateránského paláce (*sacri Lateranensis palatii aulaeque caesareae comes*), který ovšem v této době již valně ztratil na hodnotě, což by vysvětlovalo, proč jej najdeme vedle pražských lékařů dokonce i u některých venkovských. V Praze tímto titulem vynikal nejpozději od roku 1701 profesor Jan František Löw z Erlsfeldu, v témže roce měl profesor Jan Kašpar Hynek Voigt titul hraběte Lateránského paláce a rytíře Řádu zlatého kříže se zlatou ostruhou, což byl titul udělovaný v podstatě jako vyznamenání a později již jen za finanční úplatu Svatým stolcem. Profesor Josef Vojtěch Scotti byl veden jako hrabě Lateránského paláce od roku 1752; o dvacet let později byl profesor Jan Josef Antonín Scrinci opět palatinem i rytířem Zlatého kříže se zlatou ostruhou. Mimo Prahu pak byl titulem palatina ověnčen Hynek František Tappenier, přísežný fyzik kraje žateckého sídlící v Kadani od roku 1746, Hynek Hartl z Českých Budějovic od roku 1748 a konečně František Aloysius Magg/Mak/Mack z Máje, lichtenštejnský lékař z Telče od roku 1773. Zcela výjimečně byl Petr Pavel Helfer z Helfentrey zároveň praktikem i primátorem ve městě Plzni (1750).

Posledním tématem, jemuž se zde budu věnovat, se v jistém smyslu vracím zpět k historické demografii. V kalendářích sice nikdy nefigurovaly porodní báby, ačkoli patřily ke zkoušeným profesím stejně jako chirurgové či lékárníci, ale můžeme zde naopak pozorovat pronikání mužského elementu do této profese. Prvním příkladem se stal doktor medicíny Ignatz Johann Ruth, který byl od roku 1759 veden jako magistr porodnictví (*artis obstetriciae magister*) a učitel na Karlo-Ferdinandově univerzitě. Další lékař s tímto titulem byl od roku 1776 výše zmíněný Franz Karl Hopfenstock, který v této funkci působil paralelně s Ruthem.

Významnější však je, že když se v roce 1779 do kalendářů vrátily seznamy krajských chirurgů, řada z nich měla u svého jména poznámku, že jsou *artis obstetriciae magister* svého kraje, z čehož lze odvodit, že poskytovali školení porodním bábám v regionu. Zde máme tedy terminus *ante quem* pro systematické rozšíření porodnické role mezi mužskými odborníky, což je dříve, než uváděla

dosavadní literatura, která se soustředila většinou na zřizování porodnic ve velkých městech monarchie (Černý – Svobodný, 2023: 189). Ostatně, rozšíření porodnických kompetencí mezi krajskými chirurgy dává smysl, protože do vydání studijního řádu z roku 1804 to byli právě oni, kdo za výuku porodních bab odpovídali (Černý – Svobodný, 2023: 227–228).

Závěr

Nové titulární kalendáře jsou zajímavým a v dějinách medicíny dosud nevyužitým zdrojem informací o podobě českého lékařského stavu v 18. století. Jedná se o pramen zachovalý v téměř neporušené řadě, který od roku 1706 do roku 1787 zaznamenává akademické hodnostáře a přísežné krajské fyziky a od roku 1721 do roku 1787 dokonce všechny lékaře v Čechách.

Rozborem jeho obsahu lze doložit, že počty lékařů v království vzrostly za sledované období asi čtyřikrát, ale že jejich geografická distribuce byla po většinu období velmi silně zatížená ve prospěch Prahy. To platí zejména pro první polovinu století, kdy mimo pražské trojměstí působili téměř výhradně přísežní krajští fyzici. Rekonstrukce struktury a obsazení fyzikátů je také jedním z důležitých zjištění této studie.

Teprve od padesátých let 18. století začal růst počet lékařů, kteří se usidlovali mimo metropoli a nebyli přitom krajskými fyziky. Jejich geografická distribuce nám umožňuje poskytnout také odpověď na otázku financování anachronicky řečeno „českého zdravotnictví“. Pozorujeme totiž, že se lékařské praxe mimo pražské trojměstí a mimo krajské fyzikáty otvíraly nejen ve velkých městech a v městech lázeňských, ale vidíme také působení v menších lokacích, kde se lékaři usazovali prokazatelně díky patronátu světských či církevních vrchností.

Kalendáře také umožnily zjistit, kteří lékaři působili v různých vědeckých společnostech či redakcích odborných časopisů. Zde se podařilo rozšířit výzkum, který již v 80. letech 20. století provedla E. Rozsivalová. Na závěr studie bylo možno ukázat, že již v 18. století se měnilo postavení mužů v oblasti porodnictví. Kalendáře totiž dokládají šíření krajských chirurgů s titulem magistra porodnictví nejpozději v osmdesátých letech 18. století.

References

Primary sources

Poznámka k pravopisu citací pramenů: u pramenů používám v tomto seznamu transliteraci převzatou z databáze starých tisků Národní knihovny. V textu však z praktických důvodů přepisují názvy pramenů moderním způsobem, protože to činí článek čitelnější.

Crügnér, Michael. 1678. *Ročnj Kalendář Hospodářský a Kancellářský, ku Potřebě Pánům, Hegtmanům, Auředlnjkům, Kupcům, Prokurátorům, Pjsařům, Ržemeslnjkům, a Lidem mnohým, Obchody gak o Domě, tak přes Pole, wsseligaké wedaucým / Na Horyzont Český, Uherský, Morawský a Slezský z prawého bedliwého Astronomicckého Gruntu, Sewssý pilnosti sepsaný a wydáný, Od Michala Krygenera Filozoffie a Medycyny Doktora Chymického, [et]c. Na Léto Páně po Přestupném Třetj: M. DC. LXXIX. S přidánjm některých platných Reguly, k zachowánj dobrého Zdrawj.* Praha – Litomyšl: u Jana Arnolda z Dobroslavína.

Čadecký z Chotěšova, František. 1713. *Neuer Brünnner und TITULAR-Calender: Der im Marggraffthumb Mähren befindlichen, so wohl Geist- als weltlichen Respectivè Hoch- und Niederen-Dicasterien und Stellen.* Brno: bey dem Swobodischen Erben durch Carl Gotz Factorem.

Edlen von Schönfeld, Johann Nep. Ferdinand. 1784 – 1787. *Kaiserlich königlicher Titular- und Familienkalender des Königreichs Böhmen.* Praha: bey Johann Ferdinand Edlen v. Schönfeld.

Edlen von Schönfeld, Johann Nep. Ferdinand. 1788–1841. *Schematismus für das Königreich Böhmeim.* Praha: in der von Schönfeldschen Handlung.

Elsenwanger, Anton. 1770–1782. *Neuer Titular= und Wirtschafts= Kalender auf das gemeine Jahr 1771.* Praha: verlegt Anton Elsenwanger, gedruckt bey Fitzky= und Hladkyschen Erben.

Grünwald, Petr. 1701–1710. *Neuer Hauß- und Cantzeley CALENDER Mit beygelegter Astronomis. Practica : Zu Ehren deß H. Wenceslai Fürsten, Martyrer und Patrons deß Königreich Böhmeim / Geschrieben Durch Petrum Grünwald, [et]c. Auffß 1702ste Jahr, Welches ein gemeines Jahr ist.* Praha: im grossen Collegio Carolino bey Georg Labaun.

Grünwald, Petr. 1696–1701. *Nowý Hospodářský a Kancellářský Kalendarž, S připogenau Hwězdář: Praktykau, Ke Cti S° Wáclawa Knjžete, Mučedlnika a Patrona Králowstwj Českého / Sepsaný Od Petra z Grynwaldu [et]c. K Létu Páně 1697. Genž gest Rok obyčegný.* Praha: w Welké Karlowé Kolegi v Giřjho Labauna.

Grünwald, Petr. 1702–1710. *Nowý Tytulárnj Kalendarž, Ke Cti S° Wáclawa Knjžete, Mučedlnjka, a Patrona Králowstwj Českého / Sepsaný od Petra z Grynwaldu, [et]c. K Létu Páně 1703.* Praha: w Welké Karlowé Kolegi v Giřjho Labauna.

John, Johann Dionis. 1790. *Lexikon der K. K. Medizinalgeseze 2.* Praha: bei Johann Gottfried Calve.

John, Johann Dionis. 1798. *Lexikon der K. K. Medizinalgeseze 6.* Praha: bei Johann Gottfried Calve.

- Novák, Jan František. 1716–1770. *Neuer Titular=Calender, zu Ehren deß h. Wenceslai Fürsten, Martyrer, und Patrons deß Königreichs Böhmeib / Beschrieben durch Christian Joachim von Chotieschau, [et]c auff das 1717. Jahr, welches ein gemeines Jahr ist.* Praha: in grossen Coll. Carol. bey Georg Labaun (od roku 1756 pouze německy).
- Novák, Jan František. 1711–1755. *Nowý Tytulárnj Kalendarž, Ke Cti S^o Wáclawa Knjžete, Mučedlnjka, a Patrona Králowstwj Českého / Sepsaný od Krystyána Joachyma z Cho-těssowa. K Létu Páně 1712. Genž gest Rok přestupný a hrudný.* Praha: w welké Karlowé Kollegi v Giřjho Labauna.

Secondary sources

- Bosáková, Z. 2015. *České knižní kalendáře 19. století.* Brno: Moravská zemská knihovna v Brně.
- Černý, J. 1995. *K počátkům tisku znojemského kalendáře.* In *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska: sborník z 6. odborné konference Olomouc, 8.–9. října 1996*, 55–61, Brno: Sdružení knihoven České republiky 1997.
- Černý, J. 1998a. *Krakovské kalendáře na Moravě v 16.–18. století. Kniha a dějiny* 5 (1–2), 42–69.
- Černý, J. 1998b. *Znojemské kalendáře dvou století. (Soupis kalendářů vydávaných ve Znojmě v letech 1711–1990). Ročenka Státního okresního archivu ve Znojmě*, 12 (1997), 22–54.
- Černý, K. – Divišová, B. 2023. *Mezi Markem Marci a Löwem z Erlsfeldu: myšlení a výuka na pražské lékařské fakultě v době barokní.* Praha: Karolinum.
- Černý, K. – Svobodný, P. (eds.). 2023. *Lékařství. Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada.* Praha – Litomyšl: Paseka.
- Đurčanský, M. 2018. *Die in Prag um 1700 gedruckten Kalender in den Beständen des Archivs der Karls-Universität Prag und ihre Nutzer.* In *Herbst, K.-D. – Greling, W. (eds.), Schreibkalender und ihre Autoren aus Mittel-, Ost- und Ostmitteleuropa (1540–1850)*, 251–265, Bremen: edition lumière.
- Herbst, K.-D. 2020. *Biobibliographisches Handbuch der Kalendermacher* 1–4. Jena: Verlag HKD.
- Hlaváčková, L. – Svobodný, P. (eds.). 1988–1993. *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939*, díl 1–2, Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Hlaváčková, L. – Svobodný, P. 1993. *Dějiny pražských lékařských fakult 1348–1990*, Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Hlaváčková, L. – Svobodný, P. – Břiza, J. 2011. *Dějiny Všeobecné nemocnice v Praze 1790–1990.* Praha: Všeobecná fakultní nemocnice.
- Hledíková, Z. – Janák, J. – Dobeš, J. 2005. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Kubiček, J. – Vaněk, V. 2024. *Kalendáře v českých zemích 1801–1945.* Brno: Moravská zemská knihovna.
- Kučera, K. – Truc, M. (eds.). 1968. *Matricula facultatis medicinae Pragensis 1675–1783, Monumenta historica Universitatis Carolinae Pragensis* 1. Praha: Universita Karlova.
- Nesměrák, K. – Chalupa, R. 2021. „Macte animo chymice!“, jásej z celé duše, chemiku! – Život a dílo profesora Johanna Jakoba Geelhausena (1692–1738), příspěvek k chemické historii Univerzity Karlovy. *Chemické listy*, 115, 195–204.

- Rozsivalová, E. 1981. Doktoři a profesori pražské lékařské fakulty a jejich vztahy k Leopoldinsko-Karolinské akademii do konce 18. století. *Acta Universitatis Pragensis – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 21 (1), 53–65.
- Schmid, L. 1968. *Irští lékaři v Čechách*. Praha: Univerzita Karlova.
- Sinkulová, L. 1959. *Stát, lékaři a zdraví lidu: Z historie zdravotní služby v českých zemích*. Praha: SZdN.
- Smolka, J. 2005. *Martin Horký a jeho kalendáře. Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků*, 18, (2003–2004), 145–163.
- Svobodný, P. – Hlaváčková, L. 2004. *Dějiny lékařství v Českých zemích*. Praha: Triton.
- Svobodný, P. – Hlaváčková, L. 1999. *Pražské špitály a nemocnice*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Tinková, D. 2010. *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvěcenské Evropě*. Praha: Argo.
- Tinková, D. 2012. *Zákeřná mefitis: zdravotní policie, osvěta a veřejná hygiena v pozdně osvícenských Čechách*. Praha: Argo.
- Tomíček, D. 2009. *Víra, rozum a zkušenost v lidovém lékařství pozdně středověkých Čech*. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně v Ústí nad Labem.
- Žytek, J. 2022. *Iatromathematika v raně novověkém lékařském diskursu: české země do r. 1620*. Disertační práce Ústavu dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK. Praha.
- Accademia Roveretana degli Agiati di Scienze, Lettere ed Arti:
https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000593421&local_base=AUT
 (29. 8. 2025).
- Databáze národních autorit NK ČR, Novák, Jan František:
https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000593421&local_base=AUT
 (29. 8. 2025).
- Databáze národních autorit NK ČR, Eisenwanger, Antonín:
https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000501194&local_base=AUT
 (29. 8. 2025).
- Biobibliographisches Handbuch der Kalendermacher von 1550 bis 1750, Herbst, Klaus-Dieter:
<https://www.presseforschung.uni-bremen.de/dokuwiki/doku.php?id=startseite>
 (29. 8. 2025).
- De societibus litterariis. Editio II:
<https://www.scholarly-societies.org/history/1769chpoeg.html> (29. 8. 2025).

PŘÍLOHA 1. PŘEHLED PŘÍSEŽNÝCH KRAJSKÝCH FYZIKŮ A PŘÍSEŽNÝCH
CHIRURGŮ OD ROKU 1706
APPENDIX 1. OVERVIEW OF SWORN REGIONAL PHYSICISTS AND SWORN
SURGEONS SINCE 1706

Záznamy o přísežných fyzicích mají hiatus v letech 1742–1745 včetně, což je zřejmě důsledek okupace Prahy vojsky Karla Albrechta v letech 1741–1742, kdy lze předpokládat velkou nejistotu ve věci obsazení zemských úřadů. Období jsem tedy označil lomítkem, takže záznam v Bechyňském kraji mezi Janem Benediktem Kopeckým (1740–1741/1744) a Hynkem Lintzem (1742/1745–1747) znamená, že Kopecký byl přísežným fyzikem ještě v roce 1741 a přestal jím být nejpozději v roce 1744, zatímco jeho nástupce mohl nastoupit nejdříve v roce 1742 a zcela jistě byl fyzikem od roku 1745.

Nejmladší svazek kalendáře, který jsem měl k dispozici, byl vydán 1787, pokud tedy v seznamu najdeme interval končící pomlčkou (1779–), znamená to, že dotyčný se v seznamech vyskytuje až do roku 1787 včetně a mohl působit i déle.

Záznamy o přísežných chirurgích začínají stejně jako u přísežných fyziků v roce 1706, ale mají hiatus od roku 1729 do roku 1747, pak se ještě objevují v letech 1748 a 1749, ale již pouze pro pražské trojměstí. Znovu se objevily pro všechny kraje v období 1778–1787. Chirurgové, kteří mají uvedeno u jména „artis obstetriciae magister“, byli porodníci.

Kraje jsou řazeny tak, že začínají Prahou a pak jsou podle abecedy s výjimkou kraje Jihlavského, který patří na Moravu a je zařazen až na konci.

Osoby na stejné řádce působily paralelně.

Staré Město pražské

Fyzik

Václav Hynek Pavlovský (1706–1716)

Samuel Globic z Bučina (1717–1739)

neobsazen 1740

Hynek Antonín Beer (1741–1778)

Ignatz/Franz Radnitzky/Radnitz (1779–)

Chirurg

Pavel Freyssleben (1706–1707)

Jan Jakub Schultzbreth (1708–1709)

Jan Adam Riedl (1710–1728) a zároveň zde později byl

Jan Karel Novácus, staroměstský regimentální chirurg (od 1722 do 1726)

Jan Jiří Keller, Staré Město pražské (1728)

Arnold Josef Schüssmuth (1748–1749)

Lorenz Gasteyer (1778–1784), artis obstetriciae magister
Wenzel Grütz Müller/Grüssmüller/Griessmüller (1785–)

Nové Město pražské

Fyzik

Adam Augustýn Jeckl (1706–1727)

Karel Knypanďl^[15] (1728–1738)

Antonín Václav Rings (1739–1745)

František Ferdinand Kirchmayer de Raichwitz (1746–1764)

neobsazen 1765

Franz Dutoy (1766–1784)

Joseph/Johann Caspar Stiastry (1783/1784–)

Chirurg

Jan Wilhelmi (1706–1709)

Reinhard Leisten (1710–1721)

Šebestian Oechy (1722–1749), Martin Leopold Lachartsch/Lachatsch, přísežný
zemský chirurg a vizitátor král. Nového Města pražského (od 1723–1728)

Josef Antonín Glatz (1748–1749)

Wenzel Grütz Müller/Grüssmüller/Griessmüller (1778–1784), Franz Hopfen-
stock (1778–1782/1783)

Joseph Hopfenstock (1785–)

Anton Hartl (1785–), artis obstetriciae magister

Menší Město pražské

Fyzik

Leonard Ferdinand Meissner z Löwenburku (1706–1716)

František Hossauer (1717–1728)

Antonín František Groner (1729–1751)

Josef Vignet (1752–1780)

Jan Josef Jindřich Bauer (1779–1780 jako zastupující, 1781–)

Chirurg

Jan Jiří Scharicht (1706–1710)

Jan Jakub Schurzbreth/Schussbreth (1711–1714)

[15] Pravděpodobně, v textu totiž není explicitně uvedeno, že je přísežným fyzikem Nového Města. Bydlel na Starém Městě, ale protože je v textu zařazen hned za přísežným fyzikem Starého Města a jiný přísežný fyzik pro Nové Město zde uveden není (následuje malostranský fyzik), lze usuzovat, že to je pouze neúplný záznam.

neobsazen (1715–1716)

Jan Karel Novacius (1717–1721), v roce 1721 je veden jako regimentský chirurg
Starého Města pražského

Reinhard Leisten (1722–1749)

Andreas Scheerer/Scherer (1778–), artis obstetriciae magister

Židovské město

Fyzik

Jonas Jeiteles (1786–)

Chirurg

Mathias Wolfram/Wolfram (1778–)

Bechyňský kraj (roku 1751 rozdělen na kraj Tábořský a kraj Budějovický)

Fyzik

Josef Mitssky (1717–1739)

Jan Benedikt Kopecký (1740–1741/1744)

Hynek Lintz (1742/1745–1747)

Ferdinand Benedikt Čermák (1747–1758)

neobsazen 1759

Johann Grasel/Krassel (1760–1767)

neobsazen (1768–1770)

Johann Ignatz Putz (1771–1784), v roce 1784 je uváděn jako emeritní fyzik
kraje tábořského v Jindřichově Hradci

Wenzel Neumann (1783/1784–1785), v roce 1785 je uváděn jako „zastupující
fyzik v Táboře“

neobsazen (1786–)

Chirurg

Karel Josef Málek (1706–1721)

Michal Josef Werner (1722–1728)

Joseph Schuppik/Tschuppik/Schuppich, artis obstetriciae magister (1778–)

Berounský kraj (vznikl 1714 spojením Podbrdského a Vltavského kraje)

Fyzik

původně neobsazen

Ondřej Josef Wasserman (od 1733–1737)

neobsazen (1738–1739)

Josef Arnošt Cassinis de Bugella (1740–1756)
neobsazen (1757)
Josef Tiller (1758–1761)
Johann Ignatz Putz (1762–1770)
Johann Fischer (1771–1776)
Franz Joseph Krauss (1777–) v roce 1785 je uváděn se sídlem v Příbrami

Chirurg

František Michal Koncha (1721–1728)
Philipp Proskowsky (1779–1782/1783), Johann Proskowsky (1781–)

Boleslavský kraj

Fyzik

Josef Pavel Redlich (1706–1715)
Karel Knypanďl (1716–1727)
Jan Tomáš Werdbeck (1728–1730)
Jan Antonín Skryncy (1731–1738)
Hynek Antonín Beer (1739–1740)
Václav Paschal (1741–1741/1744)
Xaverius Eugenius Roler (1742/1745–1751)
František Josef Syndlmayer/Schindlmayer^[16] (1752–1784)
neobsazen (1785–1786)
Johann Baptista Ebenhöch (1787–)

Chirurg

Bernard Veltrubský (1706–1718)
Josef Böhm (1719–1728)
Karl Böhm, artis obstetriciae magister (1778–)

Budějovický kraj (až od roku 1751)

Fyzik

Emanuel Pachman (1776–1777)
Franz/Joseph Firbas (1778–1784)
Johann Baptista Ebenhöch (1785–1786)
neobsazen (1787)

Chirurg

Joseph Fischer, artis obstetriciae magister (1778–)

^[16] Syndlmayer je uváděn v pozdějších letech jako „doktor medicíny a chirurgie“.

Bydžovský kraj (vznikl v roce 1751)

Fyzik

Johann Dewnag/Deuang/Devangg (1776–) v roce 1787 je uváděn se sídlem
v Bydžově

Chirurg

Johann Werner, artis ostetriciae magister (1778–)

Čáslavský kraj

Fyzik

Jan Adam Veit (1715–1726)

Jan Logdman z Auen (1727–1764)

neobsazen 1765

Emanuel Pachmann (1766)

Franz Müller (1767–1773)

Adam Steinreiter (1774–) v roce 1785 je uváděn se sídlem v Čáslavi

Chirurg

Jan Rudolf Doubrava (1715–1725)

Tomáš Václav Martinelli (1726–1728)

Jakob/Franz Rössler, artis obstetriciae magister (1778–)

Chrudimský kraj

Fyzik

Václav Petržilka (1731–1749)

Jan Josef Petržilka (1750–1761)

neobsazen (1762–1764)

Fidelis Kramer (1765)

Caspar Iancko/Janko (1766–1784)

neobsazen 1785–1787

Chirurg

Václav Hýnek Jabloňský (1727–1728)

Martin Dewoty, artis obstetriciae magister (1778–)

Klatovský kraj (až od roku 1751)

Fyzik

Johann Grill (1776–1777)

Joseph Pratze (1778–1782/1783)

Mathias Sykora/Sikora (1783/1784–1786), v roce 1785 je uváděn se sídlem
v Klatovech

Jacob Lettl (1787–)

Chirurg

Wenzel Hellminger, artis obstetriciae magister (1778–)

Kouřimský kraj

Fyzik

Antonín Václav Rings (1737–1738)

neobsazen (1739–1740)

Ferdinand Benedikt Čermák (1741–1746)

Jan Benedikt Kopecký/Kopecký (1747–1767)

neobsazen (1768–1770)

Gelbich von Ostrich (1771–1782/1783)

Franz Xav. Trzebitzky/v. Trzebitzky (1783/1784–), v roce 1785 je uváděn se
sídlem v Kolíně

Chirurg

Bernhard Oliwa/Olyva, artis obstetriciae magister (1778–)

Královéhradecký kraj

Fyzik

Melichar Václav Logdmann de Aven (1706–1719)

Ferdinand Josef Částka (1720–1740)

Jan Bohumil Waibl (1741–1745)

Ignác Částka ze Sternsteinu (1746–1753)

Karel Jan Paškál (1755–1756)

Karel Johann Nep. Schlemmer (1757–1771)

Oberleitner^[17] (1772–1775)

neobsazen 1776

Johann/Franz Fischer (1777–) v roce 1785 uváděn se sídlem v Hradci Králové

[17] Křestní jméno neuvedeno.

Chirurg

František Arnošt Pichler (1706–1719)

Jan Jiří František König (1720–1725)

neobsazen (1726–1727)

Martin Šimon Josef Kormout (1728)

Wenzel Hofmann (1778–1782/1783)

Franz Wiersching, artis obstetriciae magister (1783/1784–)

Litoměřický kraj

Fyzik

Jan Matouš Olben (1706–1713)

František Ignác Biner (1714–1741/1744)

Vilím/Wilhelm Pache (1742/1745)

Antonín Filip Jan Král (1746–1753)

neobsazen (1754–1758)

Jacob O'Reilly (1759–1764) odešel do kraje žateckého

Eugenius Ihl (1765–1777) přišel z kraje žateckého

Johann Grill (1778–1784)

neobsazen (1785–)

Chirurg

Jan Jiří Antonín Schmiedt (1726–1728) a zároveň Hynek Wolf, měšténín král.
města Litoměřice a přísežný zemský chirurg incorporovaný litom. kraje
(1725–1728)

Joseph Hackenschmied, artis obstetriciae magister (1778–)

Loketský kraj (od roku 1714 „v kraji Žateckém inkorporovaný“ a později loketská část Žateckého kraje, od roku 1751 opět samostatný)

Fyzik

Kristián Hillinger (1706–1715)

Ferdinand Hillinger (1716–1752)

neobsazen (1753–1765)

Franz Mitterbacher (1765–), v roce 1785 uváděn se sídlem v Karlových Varech

Chirurg

Jan Jiří Bachmann (1706–1718)

Jan Massony (1719–1728)

Karl Bahr, artis obstetriciae magister (1778–)

Plzeňský kraj

Fyzik

Jindřich Josef Helfer (1706–1734)

Jan Jindřich Geelhausen (od 1735–1758)

Bernard Brasch/Prasch (1759–1765)

Anton Klein (1766–1784)

neobsazen (1785–)

Chirurg

Václav Kriegelstein (1706–1712)

Zykmund Summer/Suminer (1717–1725)

Václav Vojtěch Lautner (1726–1728)

Hermann Richter, artis obstetriciae magister (1778–)

Prácheňský kraj

Fyzik

Jan Benedikt Kopecký (1732–1739)

Antonín Jan Brodewolf (1740–1741/1744)

Václav Alexius Buta (1742/1745–1765)

neobsazen 1766

Gelbich von Ostrich (1767–1770)

Franz Firbas (1771–1777)

Emanuel Pachman (1778–), v roce 1785 je uváděn se sídlem v Písku

Chirurg

František Antonín Schmid (1728)

Caesar Drouit/Dronit (1778–)

Rakovnický kraj (označení spojeného Slánského a Rakovnického kraje)^[18]

Fyzik

Jan Logdman z Auen (1723–1726)

Jan Tomáš Werdbek (1727)

Jan Antonín Skrincý (1728–1730)

Josef Biener (1731–1739)

Václav Paschal (1740)

Vilím/Wilhelm Pache (1741/1744)

Antonín Kraus (1742/1745–1757)

[18] Kraj poprvé zmíněn v roce 1722, kdy je uveden pouze chirurg.

neobsazen 1758

Jan Nep. Tichý (1759–1763)

Johann Ignatz Putz (1764)

Emmanuel Pachman (1765)

neobsazen (1766–1770)

Oberleitner (1771–1771)

Bonaventura Heinricus Kerem/Kherem/Kherer (1772–1777)

Johann Letter/Lettl (1778–1786), v roce 1785 je uváděn se sídlem ve Slaném

Wenzel Neumann (1787–)

Chirurg

Jan František Žatecký (1722–1728)

Johann Proskowsky (1779)

neobsazen 1781–1782

Philipp Proskowsky (1783/1784)

neobsazen 1785

Jacob Lettl (1786)

Ignatz Seide, artis obstetriciae magister (1787–)

Slánský kraj (sloučen 1714 s krajem Rakovnickým)

Fyzik

výslovně uváděn jako neobsazený (1706–1709)

Jan Václav Schluderbacher z Grieffensteinu (1710–1715)

Jan Michal Fachner z Fraunsteinu (1716–1721)

Chirurg

Petr Arnošt Gromann (1706–1718)

Michal Josef Werner (1719–1721)

Žatecký kraj (později žatecká část Žateckého kraje a po roce 1751 opět Žatecký kraj)

Fyzik

Jan Jiří Hynek Göttersich z Löwenkronu (1706–1714)

Jan Daniel Ferdinand O'Karin (1715–1721)

Jan Michal Fachner z Fraunsteinu (1722–1730)

Jan Tomáš Werdbek (1731–1739)

Hynek František Tappenier (1740–1757)

neobsazen (1758)

Eugenius Ihl (1759–1764) odešel do kraje litoměřického
Jacob O'Reilly (1765–) v roce 1785 je uváděn v Mostě

Chirurg

Jan Jindřich Antonín Griessel/Güssel (1706–1728)

Michael Hermann (1778–)

Jihlavský kraj na Moravě

Fyzik

Antonín Hynek Weckher (1753–1756)

